

Marele vornic Toma Cantacuzino și mormintele Cantacuzinești de la Golia

Mihai-Bogdan Atanasiu

Dintre numeroșii reprezentanți ai familiilor grecești care, începând din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, și-au căutat din ce în ce mai mult rosturi în principatele de la nord de Dunăre, de departe, cei mai de seamă au fost Cantacuzinii, ce, cu ajutorul banilor și a cunoștințelor constantinopolitane, pe de o parte, iar, pe de altă parte, a relațiilor de rudenie cu cele mai influente dintre familiile pământene, și-au făcut mereu loc în apropierea domnilor pe care, de cele mai multe ori, i-au slujit cu credință, rămânând, pentru mai bine de trei secole, în fruntea elitei noastre politice.

Primul dintre reprezentanții acestei familii care și-a legat destinul de principatele române a fost Andronic Cantacuzino, devenit mare vistiernic și sfetnicul cel mai apropiat al lui Mihai Viteazul. Moartea sa, petrecută în toamna anului 1601¹, nu i-a descurajat pe fii săi care, după o vreme petrecută în Candia (insula Creta, n.ns.), la o soră a tatălui lor², s-au întors în Țara Românească, la debutul deceniului al doilea.

Trei dintre aceștia, Toma, Iordache și Constantin s-au aflat, alături de Vasile Lupu³, în alaiul lui Radu vodă Mihnea la strămutarea domniei acestuia în Moldova din vara anului 1616.

Primul și probabil cel mai în vârstă ei a rămas în principatul de la est de Carpați, familiei și carierei sale politice fiindu-i dedicat textul de față.

În vârstă de aproape 25 de ani, Toma, după instalarea lui Radu vodă Mihnea pe tronul de la Iași, primea funcția de postelnic, al doilea sau al treilea, prima dregătorie cu care este cunoscut în Moldova. Cu acest rang este menționat pentru întâia oară de documente la 8 ianuarie 1618, când, împreună cu frațele său Iordache, cumpăra seliștea Căucelești, pe Cracău, în ținutul Neamț, cu suma de 100 galbeni ungurești, la care se adăugau doi cai, două iepe și

¹ Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul, Cantacuzinii și marea bănie de Craiova*, în **AIIAI**, XXV/2, 1988, p. 198.

² Ion Mihai Cantacuzino, *O mie de ani în Balcani. O cronică a Cantacuzinilor în vâltoarea secolelor*, traducere de Maria Șerbănescu și Sabina Drăgoi, București, 1996, p. 129-130.

³ Ion Zaborovschi, *Vasile Lupu ca dregător înainte de Domnie*, în **RIR**, XV, 1945, p. 159.

50 de oi⁴. Toate aceste bunuri, alături de banii dați pentru seliște, ne arată faptul că restricțiile impuse de dreptul de preemțiune îi obliga pe noii veniți să plătească sume importante pentru a putea face achiziții imobiliare, cu riscuri mici ca rudele ori vecinii să poată cere judecată și să întoarcă banii cum-părături. Achiziția fraților Cantacuzini, prima de acest fel din câte cunoaștem până acum, a fost întărită de domn trei săptămâni mai târziu, mai exact la 28 ianuarie 1618, act în care Toma era numit ureadnic de Piatra⁵, rang pe care îl deținea și la jumătatea lunii martie⁶.

Achiziționarea de bunuri imobile constituie o primă dovadă că frații Cantacuzini doreau să rămână definitiv în Moldova, însă pasul edificator în acest sens este făcut de Toma care, în cursul aceluiași an, 1618, se căsătorește cu Eftimia, fiica lui Miron clucerul și a Măriucăi Bașotă. Acest mariaj a constituit intrarea Cantacuzinului în rândul boierimii pământene, fapt ce soluționa problema piedicilor impuse de dreptul de preemțiune, dar îi aducea și numeroase alte avantaje, precum lărgirea patrimoniului prin zestrea soției sau includerea lui în vasta rețea de solidarități a neamului acesteia. Pe socrul său, clucerul Miron, istoricii l-au considerat mereu ca aparținând familiei Ciolpan, neam vechi moldovenesc, aflat în scădere la începutul veacului al XVII-lea⁷. Deși o legătură de rudenie cu această familie a avut cu siguranță clucerul, în actele ajunse până la noi, acestui personaj nu îi este alăturat niciodată patronimul, ci doar funcția ce l-a consacrat, fapt pentru care considerăm ca fiind deocamdată insuficient argumentată socotirea lui ca urmaș pe linie paternă al Ciolpăneștilor. În sprijinul acestei ipoteze ar putea sta actul datat 30 iulie 1604, prin care Ieremia Movilă îl înștiința pe Miron că i s-au jeluț nepoții lui Ciolpan bătrânul, Pătrașco, Bașotă și Lupu, că ar fi achiziționat o bucată de moșie în satul Bodești fără știrea lor, și nu i se cuvenea să cumpere căci era a lor dreaptă ocină, și îl obliga să primească de la aceștia banii înapoi⁸. În acte ulterioare găsim că Miron clucerul stăpânea, la rândul, o parte din acest sat, căci o vom găsi mai târziu la ginerele său Toma, fapt care îl îndreptățește totuși, dar ca vecin de moșie, să cumpere acel loc. Dintr-un document ce poartă

⁴ DIR, A, XVII/4, p. 219, nr. 278. În documentul din 8 ianuarie 1619, la suma plătită de „Toma postelnic și fratele său Iordache” pentru seliștea Căucelești, adică „doi cai și două iepi și cincizeci de oi”, se mai adaugă și o sută de galbeni ungurești (*ibidem*, p. 304, nr. 373).

⁵ *Ibidem*, p. 222-223, nr. 283.

⁶ Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. Sec. XIV-XVII*, București, 1971, p. 361.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Miron Costin, *Opere complete după manuscrise cu variante și note. O recenziune a tuturor codicelor cunoscute până astăzi. Bibliografia, biografia lui Miron Costin. Un glosariu lucrat de D. L. Șăineanu. Portrete. Facsimile. Diverse*, editate de V. A. Urechea, București, 1886, p. 70-71, nr. 14 (în continuare: V. A. Urechea, *Opere...*).

doar văleatul, 7117 (1608/1609), aflăm că la această dată Miron nu mai era în viață, căci Constantin vodă Movilă întărea Măriucăi, jupâneasa răposatului clucer, moșia Verșești⁹, sat pe care câțiva ani mai târziu, Radu Mihnea îl întărea copilei acestora, Eftimia¹⁰. Verșeștii, cu vad de moară pe Cracău, în ținutul Neamț, este doar unul dintre satele intrate, la căsătoria cu Eftimia, în stăpânirea lui Toma Cantacuzino. Referitor la începuturile mariajului lor, interesante sunt informațiile pe care ni le oferă actul emis la 20 decembrie 1642, dată la care atât soția sa și copiii lor, cât și soacra lui Toma decedaseră, iar rudele acestora revendicau zestrea rămasă de pe urma „giupânesei Eftimia stolniceasa”. Atunci Vasile Lupu, conform pravilei, l-a considerat pe Toma îndreptățit să păstreze bucatele răposatei sale soții căci „înainte vreme, când s-au căsătorit [...] și au luat pe giupâneasa dumisale ce dintâi, pre Eftimia, atunci au fostu acea casă la câțava scădere agiunsă, iar dumnealui [...] dacă au apucat de acea casă nevoit-au cu osteneala sa, și au grijit de au făcut case și pivnițe de piatră și mori și eleșteu și alte tocmele multe, câte trebuie la casa boierească”¹¹.

Cu funcția de postelnic al treilea îl regăsim pe Toma în actele emise în vremea primei domnii a lui Alexandru Iliaș, când la 12 mai 1621 se număra printre martorii unui schimb¹², sau în cea de a doua domnie a lui Ștefan Tomșa care, la 6 aprilie 1623, îi întărea cumpărăturile din Tămăduiani și Pașcani, foste sate ale hatmanului Balica¹³. Revenit pe tronul de la Iași, Radu Mihnea îl numește postelnic al doilea. În timpul acestei domnii Toma Cantacuzino continuă, împreună cu fratele său Iordache, să-și mărească patrimoniul funciar, prin cumpărături¹⁴. La 19 aprilie 1624, pentru suma de 100 de ughi împrumutată Soltănesei și neîntoarsă la termen, Toma primea partea acesteia din satul Hănești, din ținutul Dorohoi¹⁵. Miron vodă Barnovschi, cu care se și înrudea prin soția sa Eftimia¹⁶, îl menține inițial în funcția de postelnic al doilea¹⁷, pentru ca apoi, înainte de 13 ianuarie 1628 să-l ridice la

⁹ *Ibidem*, p. 72-73, nr. 15.

¹⁰ *Ibidem*, p. 70-71, nr. 12.

¹¹ I. Tanoviceanu, *Începuturile Cantacuzineștilor în Țerile Românești și înrudirea lor cu Vasile Lupu*, în „Arhiva”, tom III, 1892, p. 35, nr. II.

¹² Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. XXI, Iași, 1929, p. 231-232, nr. 152.

¹³ **DRH**, A, XVIII, editat de I. Caproșu și V. Constantinov, București, 2006, p. 69-71, nr. 49.

¹⁴ Vezi actele datate 2 decembrie 1623 (*ibidem*, p. 184-185, nr. 137), 25 martie 1625 (*ibidem*, p. 361-362, nr. 291), 13 decembrie 1725 (*ibidem*, p. 458-459, nr. 394).

¹⁵ *Ibidem*, p. 271-272, nr. 200.

¹⁶ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 361.

¹⁷ Vezi documentele emise la 30 septembrie 1626 (**DRH**, A, XIX, editat de Haralambie Chirica, București, 1969, p. 158-159, nr. 128), 12 februarie 1627 (*ibidem*, p. 179, nr. 148) sau 11 iunie 1627 (*ibidem*, p. 307-309, nr. 220).

rangul de sulger (al doilea)¹⁸, dregătorie cu care este atestat și în vremea lui Alexandru Coconu, mai exact la data de 25 ianuarie 1630, când împărțea cu fratele său Iordache, satele pe care le cumpăraseră împreună, lui revenindu-i Budeștii și jumătate din Tatomirești, la Neamț, Băltenii, la Vaslui și jumătate din Bădeni la Hârlău¹⁹. În timpul celei de a doua domnii a lui Alexandru Iliș, Toma semna ca mare sulger²⁰, vreme în care îl găsim cumpărând, alături de Eftimia, mai multe părți din satele Drislive²¹ și Dănești²² la Dorohoi sau Bălteni²³, la Vaslui.

După ce, sprijinit într-o oarecare măsură de frații Cantacuzino, ori cu bani, ori cu vreo cunoștință de la Constantinopol, Vasile Lupu ocupă tronul Moldovei, rosturile politice ale celor doi s-au schimbat radical, mai ales după ce Iordache i-a în căsătorie, la finele anului 1634, pe Catrina Bucioc, sora vitregă a doamnei Tudosca²⁴. Deși păstrat în rangul de mare sulger până la finele anului 1637²⁵, pe Toma îl găsim mult mai apropiat domnului și, alături de Iordache, sfetnic de taină al acestuia. Din 1 ianuarie 1638, când se număra printre martorii unui schimb de țigani²⁶, până în primăvara anului 1644²⁷, Toma Cantacuzino a fost, cu unele întreruperi, mare stolnic al Moldovei, răstimp în care i-au fost recunoscute și folosite abilitățile de diplomat, el

¹⁸ DRH, XIX, p. 398, nr. 293.

¹⁹ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. I/2, Iași, 1907, p. 216-217, nr. 126. Actul a fost întărit de domn la 22 aprilie 1630 (C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste din ținutul Neamțului (secolul XVII)*, extras din „Anuarul liceului de băieți, Piatra-Neamț”, 1934-1935, p. 12-13, nr. XXIII).

²⁰ Vezi actele din 25 mai 1632 (DRH, A, XXI, editat de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, p. 94-97, nr. 87), 29 august 1632 (*ibidem*, p. 242, nr. 185) sau 27 ianuarie 1633 (*ibidem*, p. 354-356, nr. 278).

²¹ V. A. Urechea, *Opere...*, p. 76-77, nr. 25.

²² DRH, A, XXI, p. 263-364, nr. 206.

²³ BAR, Documente istorice, CXLII/2.

²⁴ I. Tanoviceanu, *Începuturile Cantacuzineștilor...*, p. 27.

²⁵ Vezi actele datate 13 mai 1634 (DRH, A, XXII, editat de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1974, p. 136-139, nr. 126), 1 martie 1635 (*ibidem*, XXIII, editat de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, 1996, p. 44-45, nr. 46), 7 februarie 1636 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/1, Iași, 1909, p. 112-113, nr. 91), 8 decembrie 1636 (DRH, A, XXIII, p. 611-612, nr. 563), 1 iulie 1637 (*ibidem*, XXIV, editat de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, 1998, p. 140-141, nr. 149).

²⁶ DRH, A, XXIV, p. 206-207, nr. 224.

²⁷ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, Iași, 1910, p. 54-55, nr. 32. Dintre actele ce îl atestă pe Toma în această perioadă în dregătoria de mare stolnic amintim aici pe cele emise la 4 februarie 1638 (*ibidem*, vol. II/1, p. 147-148, nr. 118), 28 octombrie 1638 (DRH, A, XXIV, p. 459, nr. 491), 2 februarie 1639 (*ibidem*, XXV, editat de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, București, 2003, p. 25-26, nr. 23), 31 decembrie 1639 (*ibidem*, p. 270-272, nr. 272), 11 martie 1640 (*ibidem*, p. 301-303, nr. 311), 8 decembrie 1640 (*ibidem*, p. 479, nr. 491), 15 aprilie 1641 (Ioan Caproșu și Zahariuc,

fiind trimis în noiembrie 1643 să discute cu Gheorghe Rákóczy, problema alianței dintre cele două case domnitoare: căsătoria domniței Ruxandra cu Sigismund, fiul cel mai mic al principelui Transilvaniei, el având experiența tratării unei chestiuni diplomatice atât de dificile, în ciuda faptului că se opunea mariajului dintre domnița Maria și cneazul polon Radziwiłł, datorită „legii rătăcite” a acestuia și primejdia care putea veni dinspre Poartă²⁸.

Succesul din sfera publică de care se bucura Toma Cantacuzino în această perioadă a fost însă umbrit de câteva evenimente nefaste în viața privată, actul din 20 decembrie 1642, din care am citat și mai sus, ne relevă o serie de decese la care a asistat neputincios: săvârșirea giupânesei sale Eftimia împreună cu care a trăit 20 de ani și a avut cinci feciori, „așijdere și pre soacra dumisale Mărica iarăși au ținut-o în casa dumisale și au grijit-o cu cinste la bătrânețile ei până ce s-au săvârșit, și după săvârșenia ei cu murit și cuconii”²⁹. Decesul soției s-a petrecut înainte de 11 martie 1640, dată la care Toma cumpăra mai multe părți de sate de la verii răposatei³⁰. Același act, din 20 decembrie 1642, ne vorbește despre Eftimia ca fiind „ce-a dintâi” soție, de unde rezultă că la această dată, după trecerea anului de doliu, Toma era căsătorit din nou, a doua soție fiind Anița, fiica lui Voruntar Prăjescu³¹, reprezentant al uneia dintre cele mai bogate și mai influente familii ale vremii.

Înainte de 18 mai 1644, în locul lui Toader Petriceicu, în rangul de mare vornic al Țării de Sus, este numit Toma Cantacuzino, dată la care, îl găsim cumpărând de la Todosia Purice și fiicele sale Anghelina și Solomia, nepoatele lui Bașotă cel bătrân, părți din satele Dănțești și Bodești, la Neamț³². În această funcție Toma se afla și în nefericitul an 1650³³ când, după deciziile

Petronel, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, Iași, 2000, p. 381-383, nr. 299 – în continuare: *Documente Iași*, I), 22 februarie 1642 (*ibidem*, p. 385-386, nr. 303), 20 decembrie 1642 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 32-35, nr. 17), 17 februarie 1643 (*ibidem*, p. 40-41, nr. 20), 18 aprilie 1644 (**DRH**, A, XXVII, editat de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, București, 2005, p. 288-292, nr. 300).

²⁸ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei în vremea lui Gheorghe Ștefan voievod (1653-1658)*, Iași, 2003, p. 45. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice, și glosar de P. P. Panaintescu, București, 1958, p. 121.

²⁹ I. Tanoviceanu, *Începuturile Cantacuzineștilor...*, p. 35, nr. II.

³⁰ **DRH**, A, XXV, p. 301-303, nr. 311.

³¹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 361.

³² Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 59-61, nr. 35.

³³ Câteva dintre documentele ce îl atestă pe Toma ca mare vornic al Țării de Sus până la finele deceniului al cincilea au fost emise la 31 iulie 1644 (*ibidem*, p. 69-70, nr. 40), 12 aprilie 1645 (**DRH**, A, XXVIII, editat de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, București, 2006, p. 52-54, nr. 53), 26 ianuarie 1646 (*ibidem*, p. 223, nr. 281),

pripite luate de domn împotriva tătarilor, nevoit să apeleze la forța armată a cazacilor lui Bogdan Hmelnițchi, Vasile Lupu acceptă să dea mâna fiicei sale Ruxandra, fiului acestuia, Timuș. Oricât s-a căutat apoi evitarea evenimentului, la 16 august, Timuș, înconjurat de 3000 de oșteni, „nuntași”, se afla pe malul stâng al Nistrului gata de sărbătoare. În întâmpinarea lui, „dovadă a prețuirii cu care socrul dorea să-și acopere ginerele”, vodă îl trimite pe Toma Cantacuzino, împreună cu care mirele a ajuns la Iași în ziua de vineri, 29 august³⁴.

Cumpăna cea mai mare a vieții sale, a fratelui său, precum și a tuturor celor apropiați lui Vasile Lupu, își are începutul în primăvara anului 1653 când, la jumătatea lunii martie, marele logofăt Gheorghe Ștefan, cel care, cu meticulozitate, a complotat timp de trei ani pentru răsturnarea lui vodă, a plecat din Iași spre a-și întâmpina aliații ce urmau să-l pună domn. Cu două zile înainte de plecarea sa, mai exact la 21 martie, logofătul dădea un zapis de mărturie „dumisale fratelui nostru Toma Cantacuzino vornicul cel mare de Țara de Sus” pentru cumpărarea unei jumătăți din satul Leușeni, la Orhei³⁵. Apropierea lui Gheorghe Ștefan de Iași, cu ajutor transilvănean și muntean, a obligat pe Vasile Lupu să-și părăsească reședința și, alături de casa și apropiații săi, a pornit pe drumul pribegiei spre nord. În așteptarea ajutorului polon și cazac, în ziua de 8 aprilie, vodă trecea Nistrul împreună cu frații lui, cu fiii, fiicele și ginerii acestora, precum și cu frații Cantacuzini, Toma și Iordache, cu care, pentru aproape o lună, s-au adăpostit în cetatea Cameniței³⁶. La 28 aprilie, cu ajutorul ginerelui Timuș, Vasile Lupu intră din nou în Iași, reluându-și domnia, pe care nu a putut să o păstreze decât trei luni și asta pentru că, ignorând iar sfatul boierilor săi, decide să-și împlinească visul care l-a frământat timp de 20 de ani, acela de a dobândi stăpânirea Țării Românești. După câteva victorii efemere ale lui Vasile vodă, Gheorghe Ștefan se întoarce în Moldova, însă de această dată mai bine organizat, în timp ce Lupu, neprimind ajutor de nicăieri, caută prin orice mijloace să-și apere tronul, punându-și, înainte de toate, familia la adăpost în Cetatea Sucevei. Aici, între zidurile

12 decembrie 1646 (*ibidem*, p. 481-483, nr. 552), 3 mai 1647 (**CDM**, II, p. 385, nr. 1967), 20 aprilie 1648 (**BAR**, Documente istorice, CXLIII/3), 15 martie 1649 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. II/2, p. 189-197, nr. 122), 28 noiembrie 1649 (*Documente Iași*, I, p. 429-430, nr. 360).

³⁴ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei...*, p. 101.

³⁵ *Ibidem*, p. 122.

³⁶ *Ibidem*, p. 128. Până la părăsirea Moldovei cu domnul său, Toma și-a păstrat funcția de mare vornic al Țării de Sus, fapt confirmat de mai multe acte, dintre care amintim aici pe cele din 20 februarie 1651 (*Documente Iași*, I, p. 434-435, nr. 365), 31 decembrie 1651 (N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. V, București, 1903, p. 31, nr. 143), 16 ianuarie 1652 (Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. III/1, Iași, 1910, p. 11-12, nr. 9), 9 octombrie 1652 (T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. II, Cernăuți, 1934, p. 137, nr. 66), 21 martie 1653 (Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei...*, p. 122).

vechii cetăți de scaun a Moldovei, alături de doamna Ecaterina și de moștenitorul tronului, Ștefăniță, pe tot timpul asediului, a stat vornicul Toma Cantacuzino și tot de aici, la deschiderea porților, a fost dus în prinsoare, sub pază severă, la curțile lui vodă Ștefan de la Buciu-lești, pe apa Bistriței. La scurt timp, în „închisoarea” de la Buciu-lești a ajuns și Iordache Cantacuzino, despre care Miron Costin ne relatează că „au venit singur de bunăvoie, ca un miel spre giunghiere”³⁷, însă cu scrisoare de iertate de la domnul pe care l-a urmat în pribegie până la Baccisari³⁸. Detenția, în timpul căreia Cantacuzinilor li s-a luat „tot ce-au avut, și sate, și haine, și odoară, și haine, și bucate, și bani gata noaozăci de mii de galbeni de aur ungurești”³⁹, a durat cinci sau șase luni, și nu a fost deloc ușoară căci, în câteva rânduri, Gheorghe Ștefan a scris hatmanului Hăbășescu să-i omoare, și „multă groază le făce, și îmbla noaptea cu luntrea pre apa Bistriței, de-i spărie că-i vor răsturna în Bistriță”⁴⁰. Salvarea lor a venit de la noul domn muntean, Șerban vodă, cumnatul fratelui lor Constantin care, cu insistențe și amenințări, a reușit să înduplece pe Gheorghe Ștefan să-i elibereze⁴¹.

În perioada care a urmat, fostul mare vornic Toma a fost preocupat de recuperarea satelor pe care noul domn le dăruise între timp apropiaților, fiind prins, mai mereu, în nenumărate și nesfârșite procese. Pe lângă documentele acestora, ni s-au păstrat și altele care îl atestă continuându-și seria cumpărăturilor, iar unul edificator datează de la finele anului 1657 când, împreună cu soția sa Anița, cumpăra cu 300 de galbeni și 150 de stupi de la nepoata lor, Antimia Ureche, o jumătate din satul Negriștești, ținutul Neamț⁴².

După plecarea lui Gheorghe vodă Ștefan, Toma Cantacuzino reapare în prim-planul vieții politice a principatului de la est de Carpați, când noul domn, Gheorghe Ghica, îi oferă din nou toiagul mării vorniciei⁴³. În noiembrie 1659, Ștefăniță Lupu, vrând, poate, să plătească serviciile aduse tatălui său, ori poate, să recompenseze suferințele din vremea lui vodă Ștefan, îl ridică pe bătrânul Toma la dregătoria de mare vornic al Țării de Jos, în care îl găsim în toate mărturiile din vremea acestei domnii⁴⁴.

³⁷ Miron Costin, *op. cit.*, p. 169.

³⁸ Petronel Zahariuc, *Țara Moldovei...*, p. 196.

³⁹ Ion Neculce, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1982, p. 183-185 („cuvântul” XXXV).

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

⁴² C. A. Stoide, C. Turcu, *Documente și regeste moldovenești din ținutul Neamțului (sec. XVI-XVIII)*, extras din revista „Apostolul”, nr. 9-11, Piatra-Neamț, 1935, p. 23, nr. XLI.

⁴³ Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, vol. IV/2, Iași, 1915, p. 155-156, nr. 4.

⁴⁴ Vezi actele emise la 30 ianuarie 1660 (Arhivele Naționale ale României, Colecția „Achiziții noi”, indice cronologic nr. 25, vol. I, întocmit de Marcel-Dumitru Ciucă, Silvia

La moartea tânărului Ștefăniță, petrecută în septembrie 1661, de la Iași a plecat către Poartă o delegație formată din mari boieri ai țării în vederea alegerii noului domn, iar locțiitor domnesc a fost numit Toma Cantacuzino⁴⁵ care, împreună cu fratele său Iordache vistiernicul, „s-au ajunsu cu nepotu-său, cu cupariul Rusăt cel bătrân, având cupariul trecere și cinste la Poartă, [și] au isprăvit lucrul de domnie pentru Dabije vornicul”⁴⁶. Influența lui Toma la numirea domnilor Moldovei s-a manifestat și după moartea lui Eustratie vodă, când, în septembrie 1665, Dabijoaia, aflată la Constantinopol, cerea Cantacuzinului rămas caimacam la Iași⁴⁷, să intervină pentru căftănirea ginerelui său, vistiernicul Gheorghe Duca, fapt devenit posibil după expedierea unei scrisori nepoților săi, Cupăreștii⁴⁸. Aceasta a fost de altfel și una dintre ultimele acțiuni politice a lui Toma, care trece la cele veșnice în luna februarie a anului 1666.

După deces, una dintre cele mai importante surse referitoare la el este documentul datat 9 martie 1667, act ce reprezintă mărturia marilor boieri privind împărțirea averii sale de către cei trei copii născuți din căsătoria cu Anița Prăjescu: Ștefan, fost mare postelnic, Nastasia, căsătorită cu paharnicul Ion Racoviță, părinții viitorului domn, Mihai Racoviță și Catrina, măritată cu Velicico Costin, fratele cronicarului, acestora rămânându-le în total 22 de sate întregi, 7 jumătăți și 15 părți de sate în 11 ținuturi ale Moldovei⁴⁹.

Deși și-a dedicat toată viața scenei politice pe de o parte, iar pe de altă parte măririi patrimoniului funciar, Toma nu a uitat nici de cele sfinte la

Vătafu-Găitan, București, 2002, p. 152-153, nr. 2043 – în continuare: Colecția „Achiziții noi”), 22 noiembrie 1660 (*Documente Iași*, I, p. 541, nr. 493), 20 martie 1661 (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, ed. Ioan Caproșu, Iași, 2000, p. 3-4, nr. 3 (în continuare: Ioan Caproșu, *Documente Iași*), 28 august 1661 (**BAR**, Documente istorice, CDLXII/28).

⁴⁵ Nicolae Costin, *Letopisețul Țerei Moldovei de la Ștefan sin Vasile vodă*, în *Cronicele României*, editate de Mihai Kogălniceanu, vol. II, București, 1872, p. 3.

⁴⁶ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 195-196. Pe toată durata acestei domnii Toma a deținut funcția de mare vornic al Țării de Jos confirmat de numeroase acte din care menționăm pe cele emise la 20 ianuarie 1662 (Colecția „Achiziții noi”, vol. I, p. 160, nr. 2139), 12 octombrie 1662 (Ioan Caproșu, *Documente Iași*, II, p. 33-34, nr. 39), 4 ianuarie 1663 (T. Balan, *Documente bucovinene*, vol. I, Cernăuți, 1933, p. 54), 19 septembrie 1664 (Gheorghe Balș, *Bisericile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 189 – data pisaniei de la biserica ctitorită de Toma în Budeștii Ghicai), 13 ianuarie 1665 (Colecția „Achiziții noi”, vol. I, p. 170, nr. 2272), 8 septembrie 1665 (C. A. Stoide, *Documente și regeste nemțene dela Dabija vodă*, extras din „Anuarul liceului de băieți” – Piatra-Neamț, 1935-1936, p. 30-31, nr. XXIX).

⁴⁷ I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. XXVI.

⁴⁸ Ion Neculce, *op. cit.*, p. 205-206.

⁴⁹ Ioan Caproșu, *Documente Iași*, II, p. 138-139, nr. 156 A.

care, cu siguranță i-a fost gândul și sufletul în nenumăratele momente de cumpănă ale existenței sale, și din câte am văzut, acestea nu au fost nici puține și nici ușoare. Astfel, îl găsim în câteva rânduri, singur, sau alături de frațele ori soțiile sale, făcând consistente danii unor lăcașuri de cult. La Bisericiani, a devenit chiar unul dintre principalii ctitori căci, în anul 1626, „a zidit turnul cel despre răsărit”, iar zece ani mai târziu, împreună cu Iordache, „au zidit pridvorul bisericii și pivnița și trapezăria”⁵⁰. Alături ce aceste binefaceri, Toma a ridicat și două biserici noi, una în satul Căndești⁵¹ și o alta, cu hramul Nașterii Sfântului Ioan, în satul Budești, sfințită, conform pisaniei, în data de 19 septembrie 1664⁵². Cu toate acestea, Toma, în virtutea înrudirii sale cu Vasile Lupu, domn căruia i-a slujit cu credință timp de două decenii, alege să înmormânteze pe cea de-a doua soție, nu într-una din ctitoriile sale, ci în interiorul bisericii mănăstirii Golia din Iași, unde a așezat o piatră pe care stă și astăzi scrisă că „a făcut-o și împodobit-o dumnealui Toma marele vornic jupânesei sale Ana; și a răposat la veșnicele lăcașuri – veșnica ei pomenire – în zilele lui Io Evstratie Dabija voevod, în anul 7172 (1663) dechembrie 31”⁵³. Cu siguranță tot atunci a hotărât ca și el, când va trece la Domnul, să fie așezat alături de soția sa în impunătoarea ctorie ieșeană, fapt care s-a și petrecut la începutul anului 1666, conform celor scrise pe piatra ce i-a fost așezată deasupra, mormântul fiind făcut și înfrumusețat de Ștefan, al doilea ceașnic, „părintelui său Toma Cantacuzino, vornic de Țara de Jos [care] a răposat în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorul Io Duca voevod în anul 7174 (1666) luna februarie”⁵⁴. Un al treilea mormânt Cantacuzin despre care avem cunoștință că se află în interiorul bisericii Golia îi aparține, deloc întâmplător, uneia dintre fiicele vornicului a cărei piatră tombală „o au făcut Velicico Costin hatman pre mormântul giupânesei dumisale Ecaterinei [...], căreia s-au pristăvit la lăcașurile vecinice vlto 7193 (1685), meseța aprilia, 8 dni”⁵⁵.

Dacă venirea sa în Moldova a fost poate întâmplătoare, toate acțiunile viitoare ale personajului nostru nu au mai avut același caracter. Căsătoriile sale, contractate cu reprezentantele unor vechi familii autohtone, i-au asigurat

⁵⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVI, București, 1909, p. 238-239, Elena Lința, *Pomelnicul de la Bisericiani*, în *RsL*, XIV, 1967, p. 444,

⁵¹ Nicolae Stoicescu, *Dicționar...*, p. 362.

⁵² Vezi supra, nota 46.

⁵³ Constantin Bobulescu, *Inscripții și însemnări privitoare la biserica Golia*, în vol. „Mănăstirea Golia. 350 de ani de la sfințirea ctitoriei lui Vasile Lupu (Studii și Documente)”, coord. Sorin Iftimi, Iași, 2010, p. 351, nr. 8.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 352, nr. 9.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 352, nr. 10.

împământenirea; averea sa, crescândă mereu, i-a înlesnit accesul spre cele mai înalte trepte ale ierarhiei rangurilor boierești; iar răbdarea și credința l-au ajutat să depășească greutățile vieții, Toma Cantacuzino reprezentând, vreme de mai bine de trei decenii de activitate, unul dintre stâlpii societății moldovenești a veacului al XVII-lea, iar numele său prin dreptul ctitoricesc moștenit, dăinuie și astăzi săpat pe trei dintre pietrele de mormânt aflate în incinta bisericii mănăstirii Golia din Iași.

ABSTRACT

High Judge Toma Cantacuzino and the Cantacuzinești's Crypts of Golia

One of the seven children of Andronic Cantacuzino, Toma, together with his brothers Iordache and Constantin, came to Moldavia at the beginning of Radu Mihnea's first reign, transferred from the throne of Walachia in summer 1616. Arrived as one of the Prince's close acquaintances, Toma adapted rapidly to the political and social life of the principality east of the Carpathians, where, already in the first years, he was assigned functions within the administrative apparatus, thus starting an energetic and resolute *cursus honorum*, which spread throughout more than five decades. The study surprises the most remarkable aspects regarding the family, life and activity of Toma Cantacuzino, personage who faithfully served his princes, got naturalized and acquired an enviable fortune, founded edifices and left descendants among whom the next century there raised princes and who, together with his last wife, Ecaterina and his son-in-law Velicico Costin, is buried at the Golia Monastery in Iași, one of Vasile Lupu's foundation, the Prince to whom Toma was equally adviser, relative and friend.

